

Ант. Адамовіч

**“ЯК ДУХ
ЗМАГАНЬНЯ БЕЛАРУСІ”**

**(ДА 100-Х УГОДКАЎ НАРАДЖЭНЬНЯ
ІВАНА ЛУЦКЕВІЧА)**

Выд. газ. „Беларус”

Нью-Ёрк, 1983

**Патрэт Івана Луцкевіча работы мастака Алеся Марачкіна
— адзін з экспанатаў выстаўкі ў Менску ў ліпені 1982 г.,
прысьвечанай юбілею Я. Купалы й Я. Коласа.**

І мне здалось,
што быў ты, зноў, са мной
І быў-ткі, мусі,
як дух змаганьня
Беларусі.

В. Ластоўскі

У 1982 г. шырака, у сусьветным маштабе пад эгідаю ЮНЭСКА былі адзначаныя сотныя ўгодкі ад нараджэння Янкі Купалы й Якуба Коласа. Але на папярэдні 1981 году прыпадалі таксама сотныя, а цесна звязаныя з Купалавымі-Коласавымі, угодкі ад нараджэння (10 чырвеня 1881 г.) Івана Луцкевіча (памёр 20 жніўня 1919 г.). Аднак, для адзначэння гэтых угодкаў у савецкай Беларусі блізу нічога ня было зроблена. Адтуль дайшоў да нас толькі артыкул кандыдатаў гістарычных навук Міколы Іванова й Лява Мірачыцкага „Асьветнік, папулярызатар, зьбіральнік. Да 100-годзьдзя з дня нараджэння Івана Луцкевіча” зь ягоным фотаздымкам у газэце „Голас Радзімы”, № 24 ад 14 чырвеня 1981 году. Як ведама, газэта гэтая разлічаная не на нутраны ўжытак, а на замежжа, на эміграцыю. І пры зьмяшчальні гэтага артыкулу, відаць, кіраваліся меркаваньнем, што на эміграцыі-ж угодкі гэтыя павінны будучь адзначаць, дык, значыцца, трэба даць „правільны” пагляд на гэнага Івана Луцкевіча.

І трэба сказаць, што пры ўсім звужэньні асобы Луцкевіча да „асьветніка, папулярызатара, зьбіральніка” — і толькі, пры ўсіх засьцярогах пра „супярэчлівасьць”, „палітыч-

ныя блуканьні й памылкі”, пры выторкваньні вырваных з кантэксту часу, паданых як апошніяе слова ў часе, сьветчаньняў пакінутага ананімным „аднаго з сучасьнікаў” пра нейкую Луцкевічаву прасавецкасьць — пры ўсім гэтым артыкул вытрыманы ў рэдкіх для савецкае журналістыкі межах прыстойнасьці й насычанасьці неперакручанымі фактамі.

Больш-жа ў савецкім друку ў сувязі з угодкамі Івана Луцкевіча нічога ня было.

На эміграцыі ўгодкі Івана Луцкевіча былі адзначаныя адмысловай акадэміяй на 19-ым Кангрэсе Беларуска-Амэрыканскага Задзіночання ў Нью-Брансвіку 5-га верасьня 1981 году. Асноўны рэфэрат на гэтай акадэміі лёг у васьнову гэтага нашага нарысу, які быў выдрукаваны ў газэце „Беларус” (№№294-5, 296, 297, 298, 299, 300, 301-2), адкуль і перадрукоўваецца тут зь невялікімі, чыста тэхнічнымі зьменамі.

Затое ў друку сучаснае Заходняе Беларусі ў складзе Польскае рэспублікі ўгодкі Івана Луцкевіча адзначылі ладна спраўней. Беластоцкая газэта „Ніва” на цэлы тыдзень раней за менскі „Голас Радзімы” (за тры дні перад самой юбілейнай датай — у № 23 ад 7 чырвеня 1981 году) падала артыкул Алесья Каваля „Іван Луцкевіч. 1881-1981”. І артыкул гэты не застаўся адзіным, а выклікаў зьяўленьне сыягу наступных у тэй-жа „Ніве”: Юр’я Туронка („Па плёнах пазнаеце іх” — у № 25 ад 21 чырвеня), Аляксанд-

ры Бэргман („Спрэчка пра Івана Луцкевіча” — у № 30 ад 26 ліпеня), ізноў Ю. Туронка („Ліст да Аляксандры Бэргман” — у № 35 ад 30 жніўня) ды ізноў аўтара першага артыкулу А. Каваля („Яшчэ аб Іване Луцкевічу” у № 45 ад 8 лістапада ды ў № 46 ад 15 лістапада 1981 году).

Гэтак вывязалася цэлая дыскусія, на некаторых мамэнтах якое нам давадзецца спыняцца ў далейшым.

Адыходным мамэнтам для гэтае дыскусіі сталася малая ведамасьць асобы, жыцця й дзейнасьці Івана Луцкевіча ў сучаснага беларускага чытацтва, найперш і найбольш у выніку вельмі скупое асьветленасьці гэтае асобы, ейнага жыцця й дзейнасьці ўва ўсім папярэднім нашым друку наагул.

Запраўды, пра Івана Луцкевіча ў нас дасюль мала што пісалася. На першыя ўгодкі ягонае сьмерці, у 1920 годзе быў выданы ў Вільні невялікі зборнік успамінаў пра яго („Іван Луцкевіч. Памяці Івана Луцкевіча ў першыя ўгодкі сьмерці яго (20. VIII. 1919 — 20. VIII. 1920)”, пры згадваньні ў далейшым проста — віленскі зборнік успамінаў).

У 1932 годзе Адам Станкевіч пры нагодзе адзначэньня 25-х угодкаў Віленскае Беларускае Гімназіі, якую заснаваў Іван Луцкевіч, сказаў быў, што пра яго трэба напісаць цэлую манаграфію. Але тымчасам ніхто гэткае манаграфіі не напісаў.

У 1953 годзе былі напісаныя ўспаміны Юльяны Вітан-Дубейкаўскае, што была вельмі блізкім да

Івана Луцкевіча чалавекам, была фактычна ўжо ягонай нарачонай, але гэтыя ўспаміны дасюль ня выдадзеныя друкам, перахоўваюцца ў архіве Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва ў Нью-Ёрку (рукапіс была магчымасьць выкарыстаць тут).

Усё гэта найбольш тлумачыцца тым, што, як ведама з успамінаў пра яго, сам Іван Луцкевіч у жыцьці й працы заўсёды трымаўся на заднім пляне, „ня любіў лезьці ўперад”, як сказала Дубейкаўская, ды і „ня любіў пярэ” — ня любіў пісаць нешта сам ды пакідаць па сабе нейкі друкаваны сьлед.

Тым-жа часам, усе бадай, хто знаў Івана Луцкевіча, зыходзяцца на тым, што гэта была выключная асоба, наагул, а ў сваёй вызначальнасьці для беларускага руху асабліва. У віленскім зборніку успамінаў, у ўступным рэдакцыйным артыкуле Іван Луцкевіч быў проста названы „тварцом сучаснага беларускага руху”, „гісторыя сучаснага беларускага руху, — сьцьвярджалася там, — гэта гісторыя жыцця Івана Луцкевіча”. А зусім нядаўна адзін з сучасных гісторыкаў беларускае літаратуры, пры нагодзе сустрэчы зь некаторымі сваякамі Івана Луцкевіча ў Нью-Ёрку сказаў, што „каб ня было Луцкевічаў, дык ня было-б і нашага нацыянальнага адраджэньня, і „Нашай Нівы”, і ня было-б і ўсіх нас як Беларусаў”. Гэта, пэўна-ж, можна было-б і дэталізаваць: ня было-б і Купалы й Коласа, угодкі якіх будуць адзначацца налета.

Пэўна-ж, маглі-б, нат, у моц гістарычнае канечнасьці, павінны былі-б быць іншыя асобы, адпаведныя сваёй роляй, дзеяннямі й значаньнем, але-ж гісторыя мае дачыненне з тым, што сталася, што было, а ня толькі магло быць, або павінна было-б быць „у моц гістарычнай канечнасьці”, азначанай, у канцавым выніку, людзьмі, а ня нейкімі надлюдзкімі сіламі.

Асоба-ж Івана Луцкевіча, безь перабоўшаньня кажучы, належыць да асобаў, што адыгралі вызначальную ролю ў гісторыі. Марксыстыя даўжэйшы час не прызнавалі, што асоба наагул грае ў гісторыі вызначальную, ато й проста нейкую ролю як асоба. Казалася, што вызначальную ролю ў гісторыі граюць клясы, пакуль Ленін ня сыцьвердзіў аўтарытэтна, што ідэя гістарычнае канечнасьці не прычыняе ролі асобы ў гісторыі. Пэўна-ж, нам дазволена падазраваць, што Ленін гэтак сказаў, бо сам імкнуўся быць гэткай асобай, якая адыграла-б ролю ў гісторыі, і ён-ткі адыграў гэткую ролю, і каб ня было Леніна, дык ня было-б і Савецкага Саюзу. І цяпер марксыстыя-ленінцы ўжо гэтую ролю асобы ў гісторыі прызнаюць. Але за Іванам Луцкевічам яны яе пакуль што ня прызналі, і напэўна ня прызнаюць.

Адкуль-жа гэтая роля Івана Луцкевіча ў нашай гісторыі? Перш-наперш Іван Луцкевіч адразу выяўся як асоба ня вузкой, якой-небудзь адной зацікаўленасьці й занятасьці, а цэлага сыцягу розных зацікаўленьняў і заняткаў. Ужо ў

гадох ягонага вучэньня гэта выявілася ў тым, што пайшоў ён на дзьве вышэйшыя навучальныя ўстановы: на юрыдычны факультэт Пецярбурскага ўнівэрсытэту (скончыў у 1905 г.) і ў археалягічны інстытут (скончыў у 1904 г.).

Зацікаўленьне археалёгіяй пачалося ў яго яшчэ ў першых-жа гадох вучэньня ў Лібаўскай Мікалаеўскай гімназіі, дзе ён пад уплывам выкладчыка гісторыі Шэна пачаў глыбака цікавіцца гісторыяй наагул, і шырэй — старасьветчынай наагул, а адтуль — і тэй археалёгіяй, і яшчэ больш практычна — калекцыянаваньнем старасьветчыны, розных антыкаў (ужо ў трэйцяй клясе гімназіі быў назьбіраўшы вельмі паважную калекцыю старых манэтаў), і ўжо тады стаўся антыкварам і заставаўся ім праз усё сваё жыцьцё.

У тых-жа першых гадох вучэньня ў Лібаўскай гімназіі Іван Луцкевіч праз сваіх школьных калегаў Ліцьвіноў і Латышоў пазнаёміўся з нацыянальнымі рухамі іхных народаў і адразу-ж загарэўся ідэяю патрэбы нацыянальнага руху й беларускага народу, нацыянальна-грамадзкае беларускае працы, „беларускае справы”, як звычайна казаўца ў нас. І ўсе ягоныя зацікаўленьні гісторыяй, старасьветчынай, археалёгіяй, антыкварным калекцыянаваньнем адразу-ж сталіся падпарадкаванымі гэтай ідэі, сталіся зацікаўленьнямі канкрэтна гісторыяй Беларусі, беларускай старасьветчынай, археалёгіяй, беларускімі ан-

тыкамі, наагул — нацыянальным адраджэннем Беларусі.

Няцяжка здагадацца, што гэта Івана Луцкевіча меў наўвеце Янка Купала ў ваднэй із сваіх эпіграмаў 1913 году:

Ён і работнік грамадзянскі,
Мужыцкі пан і служба панскі,
І антыквар, і археоляг,
І бібліёляг, і філёляг.
А быў-бы слаўным ён зусім,
Каб быў чым-колечы адным.

(У вапошнім зборы твораў Купалы 1973 г. эпіграма гэтая зьмешчаная ў 3-м томе на б. 239).

Аднак, у сваіх апошніх радках купалава эпіграма ў дачыненні да Івана Луцкевіча ня мела рацыі: бо каб Іван Луцкевіч стаўся „слаўным зусім”, зрабіўшыся „чым-колечы адным” зь пералічаных у эпіграме ампліа — скажам, ці толькі адным антыкварам, ці толькі адным археолягам і г. д. — ён свае запраўды „слаўнае зусім” гістарычнае ролі не адыграў-бы. Якраз таму, што

Іван Луцкевіч быў шмат кім, ён мог сваю ролю адыграць, як „работнік грамадзянскі”, кіруючы ўвесь беларускі рух свайго часу.*)

Як нацыянальна-грамадзкі працаўнік, „работнік грамадзянскі” Купалавае эпіграмы, Іван Луцкевіч найперш адзначаўся тым, што ўмеў знаходзіць і прыцягваць да сябе й да працы ў „беларускай справе” адпаведных людзей. Першым, каго ён прыцягнуў найбліжэй да сябе й да нацыянальнае справы, знайшоўшы яго яшчэ ў сваёй сям’і, быў ягоны малодшы брат Антон (нарадзіўся 30 студзеня 1884 г. у тых-жа Шаўлях, тады Ковенскае губ., што й Іван, загінуў у савецкіх канцлягерах — 1946 г. дата сьмерці паводля Беларускае Савецкае Энцыкляпэдыі, том 6, б. 444 — на гэтай-жа балонцы кароткая даведка пра яго й пра Івана).

У самым маленсьцье браты шмат вадзіліся й нат біліся міжсобку, як успамінаюць іншыя сям’яне, але ў гадох гімназіяльных Іван

*) Радок „Мужыцкі пан і служба панскі”, калі разумець гэтыя словы літаральна, таксама выглядае бяз рацыі. Але разумець гэты радок трэба барджэй як выражэньне ўражаньня ад вонкавага выгляду й манераў Івана Луцкевіча ў ваччу таго „Мужыка”, у ролі якога Купала любіў выступаць ў сваёй паэзіі, пачынаючы ад свайго першага друкаванага вершу пад гэтым загалоўкам — сам Купала ў гэтых часох, як відаць з апублікава-

ных ягоных фатаздымкаў ды некаторых успамінаў аб ім, выглядаў-бы для ягонага „Мужыка” вонкава таксама як „мужыцкі пан” (ці мо дакладней — „паніч”) і „служба панскі”. Не паэта, а прэзаік Максім Гарэцкі тое самае ўражаньне ад вонкавага выгляду й манераў Івана Луцкевіча выразіў ў сваіх успамінах дакладней — прыметнікам „эўрапейскі”, а ня „панскі” (гл. ягоныя ўспаміны ў віленскім зборніку, б. 41).

усьведаміў Антона нацыянальна, прыцягнуў да сябе ды проста зрабіў сваім дапаўненнем, найперш— „сваім пяром”, як кажа Дубейкаўская ў сваіх успамінах, бо сам Іван „ня любіў пяра, ягоныя думкі плылі гэтак хутка, што пяро не пасьпявала за імі, але ён меў дар слова і ўмеў запяляць слухачоў...” Найлепшую характарыстыку Івана Луцкевіча з гэтага боку пакінуў Максім Гарэцкі ў сваіх успамінах у віленскім зборніку (б. 42):

Вуха, прызвычаенае да слаўнай размаўні, бясконца-нуднай гутаркі ці маркотнай маўклівасьці замучаных ідэйнасьцю грамадзян Беларусі, было прыемна здзіўлена сыціснутаі, кароткай і цэннай, а галоўнае энэргічнай гутаркай гэтага правадыра беларускага руху. Пры ўсім тым мова яго — жывая й літаратурная беларуская мова... Яго мова захоплівае, даець веру й надзею, будзіць паснулыя сілы. Яго вочы гараць і прыкоўваюць да намалёваных яго словам абразоў, існуючых і ідэальных. Тыя існуючыя абразы паўстаюць і сыціраюцца, родзяць дурную няверу, што гэта жывы чалавек і чалавек-Беларус так гаворыць... А тыя ідэальныя абразы здаюцца дасьціглымі, бо прахопіўшы й відзіш ня сон, а запраўднасьць, што жывы чалавек і чалавек-Беларус так гаворыць...

Гутарка Івана Луцкевіча была зазвычай цікаўная й цэнная,

бо ён меў багатае навуковае знацьцё, і аж да сьмерці йшоў разам з сусьветным прагрэсам. Хацелася іноды схопіць карандаш і запісваць за ім, каб ды ня згубілася, ба сам Іван Луцкевіч работу свайго пяра адкладаў на пазьнейшы, вальнейшы ад чорнае працы час — усё адкладаў, і забраў ад нас сваё знацьцё з сабою ў труну.

Іван часамі рабіў накіды артыкулаў, а Антон тады іх апрацоўваў. Гэтыя артыкулы, апрацаваныя паводля накідаў Івана Луцкевіча ягоным братам Антонам, звычайна падпісваліся псеўданімам „Іван Мялешка” (у газэце „Гоман”, у якой працавала Дубейкаўская), тымчасам як свае собскія артыкулы Антон Луцкевіч найчасцей падпісваў псеўданімам „А. Навіна” (або ініцыяламі гэтага псеўданіму — А. Н.). У першых гадох выданьня „Нашае Нівы” зрэдку зьяўляліся ў ёй і нататкі пяра самога Івана Луцкевіча, фатаздымкі беларускіх краявідаў зь ягонае калекцыі — пад псеўданімам „Шчасны”, пад якім ён выступаў часам і палітычна (прыкладам, на канфэрэнцыі нацыянальных сацыялістычных партыяў Расеі ў 1907 г., пра што яшчэ будзе далей на сваім месцы).

Дык у брату Антону Іван Луцкевіч знайшоў і ўзгадаваў сабе тое „пяро” якое магло ягоныя ідэі адпаведна класьці на паперу. І сам Антон заўсёды гварыў пра Івана як пра свайго правадыра, а ня

толькі брата (успаміны Антона Луцкевіча „За дваццаць пяць гадоў (1903-1928)”, выдадзеныя ў Вільні Беларускай Выдавецкай Таварыствам у 1928 г., адчыняюцца гэткаю прысьвятаю: „Пасьвячаю сьветлай памяці ІВАНА — Правадыра Таварыша, Брата”).

І можна сказаць, што фактычна асоба Івана Луцкевіча поўнасьцяй выявілася ў дзьвюх постацях — ягонай собскай і ягонага брата Антона.

Юльяна Дубейкаўская дала гэткую характарыстыку Івана й Антона ў сваіх успамінах:

Іван усім кіраваў, а Антон рабіў усю пісьмовую працу, меў хуткае пяро й добры стыль і быў працавіты, як мурашка. Антон быў спакойны, рэдка выяўляў сваё незадавальненьне, быў мяккага характару й лёгка паддаваўся ўплывам. Зь ім было лёгка працаваць: ён, як і Іван, быў адданы сваёй беларускай працы. Але ў яго характары ня было тэй энэргіі, таго палёту і ўздому, хоць быў вельмі амбітны, як у Івана: Антон ня ўмеў так пазнацца на людзях, ці гэтак іх заахвоціць да працы, як гэта рабіў Іван, аднак і Антон быў добры, сумленны працаўнік беларускае справы, але, нажаль, ня меў кіраўнічых уздальненьняў і пачуцьця ў палітыцы, што асабліва выявілася, калі падчас хваробы й пасьля сьмерці Івана ён сіліўся заступіць брата. Але працуючы разам, браты Луцкевічы дапаўнялі адзін аднаго.

У цэлай гісторыі, сярод асобаў, што адыгрывалі ў ёй тую ці іншую выдатную ролю, цяжка знайсці гэтка прыклад родных братоў, якія выступалі б як адна асоба. Зь гісторыі старавечнага Рыму ведамы выпадак братоў Гракхаў, Тыбэрыя й Гая, народных трыбунаў, але дзейнасьць іхная была хоць і аднадушной, ды не адначаснай (дзейнасьць малодшага брата Гая праходзіла па сьмерці старэйшага Тыбэрыя) і большай энэргічнасьцяй, разнабаковасьцяй талентаў і красамоўствам адзначаўся малодшы брат, а не старэйшы. Ведамы таксама браты Ганкуры, Эдмон і Жуль, французскія пісьменьнікі XIX в., але гэта былі прэзакі-раманісты, а не палітыкі, і старэйшы брат перажыў малодшага, а не наадварот, як у нашым выпадку братоў Луцкевічаў.

Па Антону, і ўжо дзеючы да пэўнай ступені ў ваднэй асобе зь ім, Іван Луцкевіч яшчэ ў гадох гімназіяльнага вучэньня знайшоў і прыцягнуў некаторых калегаў-гімназістх, сярод якіх трэба назваць Адварда Будзьку, што стаўся й застаўся да канца сваіх дзён беларускім нацыянальна-грамадзкім дзеячом (спрабаваў свае сілы таксама і ў пісаньні вершаў, якія зрэдку зьяўляліся ў „Нашай Ніве” ды адзначаныя акадэмікам Карскім у томе III-ім, вып. 3-ім ягоных „Беларусаў”, 66. 381-382).

У вапошніх гадох гімназіяльнае навукі, ужо ў Менску, братамі Луцкевічамі быў навязаны кантакт з паэтам Карусём Каганцом (Казіме-

рам Кастравіцкім), які, як успамінаў пасля Антон Луцкевіч, „да нас, гімназістаў, прыходзіў . . . чытаў нам свае беларускія вершы, якія пачаў пісаць у пачатку 90-ых гадоў, ды гутарылі мы зь ім аб беларускай справе” (Ант. Луцкевіч, „За дваццаць гадоў”, Вільня, 1928, б. 7).

У Пецярбургу, куды падаліся па вышэйшую асьвету браты, адразу-ж быў знойдзены Вацлаў Іваноўскі, як успамінае Антон Луцкевіч (тамсама, б. 8): „У першыя-ж дні пасля прыезду ў сталіцу мы бліжэй зыйшліся з Вацлавам Іваноўскім, тады студэнтам тэхналягічнага інстытуту, родам зь Лідчыны, і стварылі цесную, добра „сыпетую” тройку, узяўшую на сябе ініцыятыву, а пасля й кіраўніцтва ўсёй працай сярод беларускага студэнцтва”.

Як удакладняў Вацлаў Іваноўскі ў гутарках зь ім у часе апошніх вайны ў Менску, першым і галоўным у гэтай „тройцы” быў Іван Луцкевіч. Празь Іваноўскага („пад уплывам Вацюка Іваноўскага”, як піша Ант. Луцкевіч, тамсама, б. 11) былі знойдзеныя й прыцягнутыя „ў Вільні . . . Алёзія Пашкевічанка, пасля па мужу Кейрызова, мянюшка „Цётка” (спад Васілішак, у Лідчыне), Фэлікс Стэцкевіч, мянюшка „Аганёк” (са Шчучына, у Лідчыне), Аляксандар Бурбіс, мянюшка „Піліп”, студэнты Умястоўскія, група вучняў віленскае праваслаўнае духоўнае сямінарыі з Аўгенам Хлябцэвічам, мянюшка „Халімон спад пушчы” (зь в. Клёнікі, Бельскага пав.), на чале”.

Падобна былі знойдзеныя й пры-

цягнутыя шэраг асобаў у Менску, сярод іх — Аляксандар Уласаў спад Радашкавічаў (тады студэнт Рыскае палітэхнікі, з часам стаўся рэдактарам-выдаўцом „Нашае Нівы”, знайшоў і прыцягнуў, сваім парадкам, Якуба Коласа).

У Пецярбургу таксама быў замацаваны кантакт з аматарам беларускае рукапіснае літаратуры, праф. Браніславам Эпімахам-Шыпілам, які пад уплывам гэтага кантакту ізказаць-бы, Іваноўскага-Луцкевіцкаю ініцыятыўна-кіраўнічаю „тройкаю” актывізаваўся, асабліва ў галіне выдавецкае працы (праз Эпімаха-Шыпілу быў прыцягнуты й Янка Купала, знойдзены ў Менску й скантактаваны зь ім Уладзімерам Самойлам).

У Пецярбургу-ж быў знойдзены й прыцягнуты да беларускае справы Вацлаў Ластоўскі, які з часам стаўся сакратаром рэдакцыі „Нашае Нівы”, а ў 1912-13 г.г. ейным фактычным рэдактарам, у 1916-17 г.г. рэдактарам газеты „Гоман”, простага працягу „Нашае Нівы”.

Вацлаў Ластоўскі меў фармальна толькі пачатковую асьвету, але быў вельмі здольны, проста, можна сказаць, геніяльны самавук. Знайшоўшы й адразу ацаніўшы яго, Іван Луцкевіч адразу-ж пачаў рабіць зь яго як-бы сваю копію. Сам зацікаўлены ў гісторыі, у старасьветчыне наагул, сам „антыквар і археоляг”, паводля Купалавае эпіграмы, Іван Луцкевіч зацікавіў усім гэтым і Ластоўскага, які пад ягоным уплывам і кіраўніцтвам пачаў пісаць першы ў нас нарыс нашае гісторыі з

нацыянальнага гледзішча — сваю „Кароткую гісторыю Беларусі” (друкавалася ў „Нашай Ніве” працягамі ў 1909 г., у 1910-ым выйшла асобнаю кніжкаю) ды пакрысе ставацца таксама „і антыкварам, і археолягам”, а нат і больш хіба за самога Івана Луцкевіча „і бібліёлягам і філлёлягам”. І можна сказаць, што тая Купалава эпіграма на Івана Луцкевіча пасуе й да Ластоўскага ў дачыненні да ўсіх ейных „і” ня ў меншай меры.

Аднак, было ў Ластоўскага і яшчэ адно „і”, якога ня было ў Івана Луцкевіча: нябудзённы пісьменьніцкі талент. Ягоную мастацкую прозу, што зьяўлялася ў „Нашай Ніве”, высака ацаніў сваім часам найстражэйшы й найкампэтэнтнейшы крытык нашаніўства Максім Багдановіч.

У сваім аглядзе беларускае літаратуры 1910 году „Глыбы й слаі”, ацэньваючы беларускую мастацкую прозу таго году, Максім Багдановіч адзначыў, што „адзін толькі Власт” (псеўданім Вацлава Ластоўскага, складзены зь ініцыялу ягонага ймя й першых літараў прозьвішча — А.А.) „здолеў даць у сваіх абразках нешта цэннае”, і ў наступным аглядзе „За тры гады (1911-1913 г.г.)” пісаў: „Власт надрукаваў усяго 3-4 рэчы, але кожную можна ўзяць за прыклад, як трэба пісаць”, а ў нарысе „Беларускае адраджэньне” („Белорусское возрождение”, 1914 г.) даў гэткую агульную характарыстыку Ластоўскага-Власта (даецца ў перакладзе з расейскае): „Ён не пладавіты, але

ягоныя нявельмі лічныя апавяданьні заўсёды поўныя пачуцьця глыбокага й хвалюючага, думкі трывожнае й значэннае, заўсёды адзначаліся рэдкаснай разнастайнасьцяй тэмаў і стыляў” (усе зацытаваныя тут Багдановічавы словы: можна знайсці ў томе II-ім ягоных „Твораў” выданьня Інстытуту Беларускае Культуры, Менск, 1928, на бб. 11, 34, 142, але ў томе II-ім апошняга савецкага акадэмічнага выданьня Багдановічавага „Збору твораў” 1968 г., на адпаведных бб. 102, 132, 239 словаў гэтых ужо няма — пропускі іх адно пазначаныя шматкроп’ямі ў вайстарогіх дужках — Ластоўскі „неасоба” для савецкага друку й для савецкіх „акадэмікаў”, хоць, праўда, у Беларускай Савецкай Энцыклапедыі, у 6-м томе 1972 году выданьня, даведка пра яго зьмешчаная).

І калі ў Купалаву эпіграму на Івана Луцкевіча можна было-б дадаць пад яшчэ адным „і” нешта пра пісьменьніцтва, дык яна да Ластоўскага пазавала-б яшчэ больш, бо запраўды „а лепш-бы так было зусім, каб быў чым-колечы адным” — каб быў ён адным толькі пісьменьнікам-мастаком, а асабліва каб сканцэнтраваўся на гістарычнай мастацкай прозе, першыя большыя рэчы якой у нашай літаратуры зьявіліся якраз спад ягонага пярэ (большыя апавяданьні „Смаленскі князевіч” і асабліва „Наезчык”, зьмешчаныя ў газэце „Гоман” у 1916 г., а таксама сваеасаблівая, адзіная ў сваім родзе ў нас гістарычна-фантастычная рэч „Лябірынты”,

зьмешчаная ў часапісе „Крывіч” у 1923 г., дзе, між іншага, адзін з гэрояў „сыпісаны”, як кажуць, зь Івана Луцкевіча, але больш пра гэта будзе далей на сваім месцы).

З пазьнейшых знахадак людзей Іванам Луцкевічам трэба адзначыць двух філялёгаў з пакліканьня — Янку Станкевіча й Браніслава Тарашкевіча. Пра Янку Станкевіча Дубейкаўская ў сваіх успамінах піша, што гэта быў „дзельны й зацяты Беларус. Мы ўсе называлі яго Янучок, а я зь Іванам казалі ня раз, што гэта наш Саванарола, дзеля ягонай фанатычнай адданасьці беларускай справе.

— Ён трохі аднабаковы й нудны сваім фанатызмам, — казала я іншым разам Івану.

— Нічога, — адказаў ён, — і гэтакія фанатыкі беларускае справы мусяць быць, з часам вырабяцца, на іх лічыць можна, яны не пахіснуцца і ў працы сябе апраўдаюць”.

Пра Браніслава Тарашкевіча Дубейкаўская піша:

„... Яго мы ўсе называлі Тарас, яму Іван быў асабліва рады, гэта быў ягоны гадунец, як казаў Іван. Ён сачыў за ягонай навукі у Пецярбурскім унівэрсытэце й ганарыўся, што Тарас, як вучань акадэміка Шахматава, будзе самай выдатнай сілай у пытаньнях беларускай мовы й літаратуры”.

Але далей Дубейкаўская выказвае жаль, што Тарашкевіч „палітыкай змарнаваў сваё жыцьцё”. Аднак у гэтым нельга ня бачыць і пэўнае віны Івана Луцкевіча, які, хіба-ж, першы заразіў Тарашкевіча

гэтым кірункам на палітыку, тымчасам як, пэўна-ж, „лепш-бы так было зусім, каб быў чым-колечы адным” і Тарашкевіч — каб быў толькі філёлягам у дадзеным выпадку.

З уменьнем знаходзіць і прыцягваць да сябе і да нацыянальнае працы людзей у Івана Луцкевіча цесна спалучалася й ня менш важнае ўменьне арганізаваць гэтых людзей ды актывізаваць іх у арганізацыйнай працы. Спробы нацыянальнае арганізацыйнае дзейнасьці сярод студэнтаў-Беларусаў у Пецярбургу былі й да прыезду туды Івана Луцкевіча ў 1902 годзе, але адзін з найбольш актыўных удзельнікаў іхных, Вацлаў Іваноўскі, у нашых гутарках зь ім сам гаварыў пра іх як толькі пра спробы. Гэта была найперш спроба зарганізаваць нейкі гурток, як тады гаварылася з расейскага — „кружок” аматараў беларушчыны. Але толькі з уваходам у яго Івана Луцкевіча гурток гэты пачаў звацца ўжо ня „кружком”, а „Кругам прасьветы й культуры беларускай” ды выяўляць сябе ў культурна-асьветнай і асабліва ў выдавецкай галіне („Калядная пісанка”, „Вязанка” Янкі Лучыны — цяпер і на савецкім баку найбольш кампэтэнтныя людзі, як Адам Мальдзіс, прызнаюць выданьне „Вязанкі” справай Івана Луцкевіча).

Былі спробы й палітычнай арганізацыйнай працы — заснаваньня „Беларускай Рэвалюцыйнай Партыі” (паводля выразнае аналёгіі зь дзейнаю ўжо тады Рэвалюцыйнай

Украінскай Партыяй — РУП), але, ізноў-жа, толькі з прыходам Івана Луцкевіча пачалася фактычная дзейнасць гэтае арганізацыі ўжо як цэлай „Грамады” — ініцыятыва пераназвання — ператварэння Беларускае Рэвалюцыйнае Партыі ў Беларускаю Рэвалюцыйную Грамаду належыць відавочна таму-ж Івану Луцкевічу ды адлюстроўвае той-жа кірунак да размаху дзейнасці, што й пераназванне „кружка” ў „Круг”. Таксама як і неўзабаўнае ўжо канчальнае пераназванне-ператварэнне гэтае Беларускае Рэвалюцыйнае Грамады ў Беларускаю Сацыялістычную Грамаду.

Словы „сацыялістычны”, „сацыялізм” шмат каго цяпер у нас насцярожваюць ды проста нат адраджаюць: перажылі бо мы на сабе аж два „сацыялізмы” — савецкі, ленінска-сталінскі й нямецкі гітлерскі нацыянал-сацыялізм — памятаецца, як за часамі гэтага апошняга ў Менску, чалавек, выпіўшы, дамагаўся: „Дайце мне капіталізму! Бачыў адзін сацыялізм, бачу другі — дайце мне капіталізму!”

Але за часамі Луцкевічаў сацыялізм быў яшчэ кірункам рэвалюцыйна-ідэялістычным, перадавым грамадскім кірункам, якім вельмі захаплялася ідэялістычна настроеная моладзь. Кажуць, што нейкі нямецкі прафэсар у тых гадох проста цвёрдзіў: „Хто ў маладосці ня быў сацыялістам, той на старасці будзе сьвіннёй”. Ня было яшчэ відаць людзям, у які „рэальны сацыялізм”, як цяпер завуць на Захадзе той „сацыялізм”, што ў Са-

вецкім Саюзе й ягоных „народных дэмакратыях” — у які гэта „рэальны сацыялізм” можа абярнуцца гэты ідэялістычны кірунак, так што ад усяго „сацыялізму” застанецца адна сацыялістычная фразалёгія, адны словы. І што Луцкевічы ды і ўсе бадай нашыя нацыянальныя дзеячы іхнага часу былі сацыялістамі ды што арганізоўвалі яны беларускаю сацыялістычную партыю — Беларускаю Сацыялістычную Грамаду — гэта ніякая ня ганьба іхная, гэта толькі адна з адзнакаў іхнае перадавосці ў сваім часе.

Найвыдатнейшым, гістарычным вычынам Беларускае Сацыялістычнае Грамады было, ізноў-жа, заініцыяванае й зарганізаванае тым-жа Іванам Луцкевічам заснаванне беларускае прэсы ў постаці газетаў „Наша Доля” й „Наша Ніва”.

Спробы выдання беларускае газеты, як і спробы стварэння нацыянальных арганізацыяў, таксама былі й да прыезду ў Пецярбург братоў Луцкевічаў — добра ведамая спроба таго-ж Вацлава Іваноўскага выдаць газету „Савабода”, але-ж, як ведама, увесь тыраж адзінага першага нумару яе за выняткам пары паасобнікаў быў знішчаны самымі-ж выдаўцамі—знішчаны, як прызнаваўся ў ваднэй гутарцы праф. Іваноўскі, у ня зусім апраўданай паніцы перад паліцыяй — ня было яшчэ ў выдаўцоў належнае практыкі канспірацыі, залішне было яшчэ асыярожнасьці й нат проста баязлівасці.

Што праўда, газета выдавалася нелегальна, без афіцыйнага дазволу ўлады, тады яшчэ наагул не-

магчымага, прымітыўным цыкля-стыльных, а ня друкарскім спосабам. Але й спроба сябры Беларускае Сацыялістычнае Грамады Казімера Кастравіцкага (Каруся Коганца) выдаваць газэту „Палесьсе”, калі для гэтага ўжо адчыніліся легальныя магчымасці па рэвалюцыі 1905 г., засталася бяз удачы — ня быў атрыманы дазвол на выданьне. І толькі Івану Луцкевічу ўдалося здабыць дазвол і знайсці віленскага мешчаніна Івана Тукеркеса, які згадзіўся падпісваць газэту як рэдактар-выдавец і нат фінансаваць ейнае выданьне.

Гісторыя „Нашае Долі” й ейнага працягу „Нашае Нівы” ў нас даволі ведамая, каб тут была патрэба паўтараць яе. Нагадайма адно, што пастанову пра спыненне выданьня „Нашае Долі” па канфіскаваньні блізу кажнага зь ейных пачаткавых нумароў паліцыяй Беларускай Сацыялістычнай Грамада зрабіла на прапанову найперш таго-ж Івана Луцкевіча, які першы зразумеў, што афіцыйнае зачыненне „Нашае Долі” няўжільнае, і трэба, пакуль ня позна, закладаць новую газэту „Наша Ніва”, зьмяніўшы тон у ёй на больш спакойны, а змест пашырыўшы за межы палітычнае рэвалюцыйнае прапаганды больш у кірунку прапаганды нацыянальнае й культурнае. І фармальны рэдактар-выдавец „Нашае Долі” Тукеркес, які гэтай пастанове не падпарадкаваўся ды спрабаваў далей выдаваць газэту саматугам, калі пачала ўжо выходзіць „Наша Ніва”, неўзабаве мусіў пераканацца ў рацыі тае пастановы, калі афіцыйнае

зачыненне „Нашае Долі” сталася фактам, і сам Тукеркес быў адданы пад суд, ад якога ўцёк за межы.

У гісторыі выдаваньня „Нашае Долі” й „Нашае Нівы” найперш і хіба найбольш зырка выявілася яшчэ адно вельмі важнае ўменьне Івана Луцкевіча — ўменьне знаходзіць і здабываць матар’яльныя сродкі для нацыянальнае працы, асабліва для выдавецтва. Праўда, нейкага новага Тукеркеса, які ўзяўся-б падпісваць і фінансаваць выданьне газэты, знайсці не давялося, але затое знаходзіліся то тыя, то іншыя ахвярадаўцы й абвесткадаўцы, што памагалі фінансава ў выдаваньні газэты.

Савецкія аўтары, якім адчынены доступ да архіву „Нашае Нівы”, вяржэ настаяўленьня і да гэтае газэты і да Івана Луцкевіча, цьвердзілі, што „І. Луцкевіч быў у хэўры з багатымі памешчыкамі, якія спачувалі „беларускай справе” і субсыдыявалі выданьне „Нашай Нівы”. Грашмі памагалі „Нашай Ніве” такія зямельныя магнаты, як Вайніловіч, Івашкевіч, Магдалена Радзівіл і іншыя” (Л. Абэцэдарскі і інш., „Насуперак гістарычным фактам” — у часопісе „Комунист Белоруссии” № 5, 1963 г., пераклад пабеларуску ў часопісе „Польмя”, № 7, 1963 г., б. 167).

Дубейкаўская ў сваіх успамінах згадвае пра Зыгмунта Нагродзкага, сабсьніка складу земляробскіх машынаў, сябру Францішка Багушэвіча, „які часам даваў хоць невялікае падтрыманьне „Нашай Ніве” (галоўна даючы ў ёй свае абвесткі)”.

Але галоўным у фінансаванні „Нашае Нівы” быў сам Іван Луцкевіч, які і на газету і на ўсю беларускую працу, як піша Дубейкаўская,

аддае ўсе свае грошы, што здабывае: ці як пасярэднік у гандлёвых транзакцыях із заганіцай, ці як сябра фінансавых прадпрыёмстваў, а найбольш як антыквар... Ён, як археалёг, знаецца на старасьветчыне, дзе ён можа, там выкупляе рэчы краёвай вартасці для сваіх музэальных збораў і пры гэтай нагодзе купляе антыкі, каб іх потым за адпаведную цану прадаць... Сам Іван Луцкевіч із сваім братам Антонам жылі надта скромна, гэта я сама бачыла. Паза працай грамадзкай Іван Луцкевіч быў змушаны траціць вольныя часіны на здабываньне грошай. Калі ён, часта змораны, вяртаўся дамоў із сваіх пошукаў антыкаў, а блізкія яму людзі прасілі яго памятаць аб сабе й сваім слабым здароўі, то ён адказваў: „Ваўка ногі кормяць”.

І ў другім месцы:

Іван Луцкевіч быў найлепшы знавец старасьветчыны й мастацтва на ўвесь край. Усюды, дзе ён толькі ні бываў, ягонья вочы шукалі старасьвецкіх і мастацкіх рэчаў. Ён меў нейкі спэцыяльны „нюх”, каб знаходзіць гэтыя рэчы там, дзе, здавалася-б, зусім ня месца ім. Набываў ён іх, пераважна, як бязвартасныя рэчы, за грашы. Тады ён ведаў,

як гэты рэчы рэстаўраваць, і калі яны мелі беларускую характарыстыку — пакідаў іх у сваіх музэйных зборах, калі-ж яны гэтай характарыстыкі ня мелі — прадаваў за належную ім цану.

Гэта й была галоўная крыніца фінансаванья выдання „Нашае Нівы”, і з пэўнасьцяй можна цьвердзіць, што каб ня Іван Луцкевіч, „Наша Ніва” не магла-б выходзіць рэгулярна ад 1906 па 1915 год.

Таксама дзякуючы Івану Луцкевічу, ягонаі ініцыятыве й вынаходлівасьці ў здабываньні матар’яльных сродкаў на справу, выданьне беларускае газэты было адноўленае ў тэй-жа Вільні, пад нямецкай акупацыяй, толькі пад іншым загалоўкам — „Гоман”. Газэта выходзіла ад 1916 г. аж па канец нямецкае акупацыі ў 1918 годзе. Рэдактарам ейным, ужо ня толькі фактычным, а й афіцыйным быў Вацлаў Ластоўскі.

Другім пасьля заснаваньня й забясьпечваньня сталага выхаду нацыянальнае прэсы выдатнейшым вычынам Івана Луцкевіча было запачаткаваньне вываду беларускае справы на міжнацыянальныя (у межах Расейскае імперыі) ды міжнародныя форумы, напачатку таксама праз каналы Беларускае Сацыялістычнае Грамады.

Першым такім форумам быў зьезд сацыялістычных партыяў у 1905 г. у Фінляндыі, дзе ўпяршыню Іван Луцкевіч у сваім выступленьні прадставіў беларускую справу. Тут таксама быў навязаны ім кантакт зь

ірляндзкімі рэвалюцыянерамі, які ён падтрымваў на працягу ўсяго свайго жыцця, зрэдку дастаючы ад іх хоць і невялікія (самі былі небагатыя) матар'яльныя ахвяры на беларускую нацыянальную справу (гл. віленскі зборнік, б. 9-10).

Пра выступленне Івана Луцкевіча на другім падобным форуме — на канфэрэнцыі нацыяльна-сацыялістычных партыяў, што адбывалася 16-20 красавіка 1907 г., мы ведаем ужо больш — поўны тэкст гэтага выступлення змешчаны ў выданай пасля канфэрэнцыі кнізе „Протоколы конференции национально-социалистических партий 16-20 апреля 1907 г.” (Санктпетербург, 1908).

Выступаў Іван Луцкевіч на гэтай канфэрэнцыі пад псеўданімам „Шчасны”, пад якім змяшчаліся зрэдку ягоныя нататкі ды фотаздымкі зь ягонага збору ў „Нашай Ніве” ў першых гадох ейнага выхаду (як, прыкладам, нататка — „Замчышча ў Наваградку” — з фотаздымкам гэтага замчышча, змешчаная ўжо ў № 2 „Нашае Нівы” за 1906 г.). Выступленне Івана Луцкевіча-„Шчаснага” на гэтай канфэрэнцыі было ягоным дакладам пра гісторыю й пазыцыі Беларускае Сацыялістычнае Грамады, якую ён рэпрэзэнтаваў на канфэрэнцыі.

У гэтым дакладзе найперш звярчае на сябе ўвагу паведамленне, што Грамада на сваім першым зьездзе ў васнову свае праграмы паклала „прынцып тэрытарыяльнае незалежнасці для Заходняга

краю з соймам у Вільні” („Протоколы...”, б. 92) — гэта адзінае ў літаратуры пытаньня аўтарытэтнае сыцьверджаньне спачатнага незалежніцкага становішча Грамады, пазьней злагоджанага да дамаганьня аўтаноміі, якога беларускі нацыянальны рух трымаўся як адзінага да 1915 г., калі пачаліся выказваньні й захады ў незалежніцкім духу, які канчальна затрыюмфаваў у акце 25 сакавіка 1918 году.

Другое, што звярчае на сябе ўвагу ў разгледаным дакладзе Луцкевіча-Шчаснага, гэта выразнае сфармуляваньне стану дачыненняў Грамады да іншых партыяў, асабліва да Расейскае Сацыял-Дэмакратычнае Работніцкае Партыі (РСДРП), фракцыяй якое былі тады большавікі.

„Што да нашага дачынення да іншых сацыялістычных і рэвалюцыйных партыяў, — казаў Іван Луцкевіч-Шчасны, — дык мы ня трымаемся агрэсыўнае палітыкі, не перабіваем у іншых партыяў ні работнікаў, ні сялянаў, жывём зь імі зьмірна, апрача, зрэшты, РСДРП, якая даўжэйшы час у дачыненні да Грамады трымалася надзвычай агрэсыўна. Да таго-ж яна не прызнае ўжываньня нашае роднае мовы ды трымаецца пагляду, што адмаўляе фэдэрацыйны лад” („Протоколы...”, б. 95).

Як ведама, большавікі й стаўшыся асобнай партыяй, не прызнавалі ні беларускае мовы, ні нат самае Беларусі як нацыі, аж пакуль ня змушаныя былі ў 1917-18 гг. пад

уздзеяннем разгортання беларускага нацыянальнага руху, асабліва згадванага ўжо акту 25 сакавіка 1918 г., пайсьці на абвешчаньне свае, фармальна незалежнае Беларускае Савецкае Сацыялістычнае Рэспублікі (БССР) ды дапушчэньня ў ёй разгорнутае беларусізацыі, што было шырока выкарыстанае беларускімі нацыянальнымі працаўнікамі, якіх пасля ў трыццатых гадох, тыя-ж бальшавікі пачалі сыстэматычна нішчыць, пераходзячы ад беларусізацыі да русыфікацыі, што ад таго часу прагрэсуе ўсё больш а больш.

Трэцяе, і мо найцікавейшае ў выступленьні Івана Луцкевіча-Шчаснага на канфэрэнцыі нацыянальна-сацыялістычных партыяў, гэта зробленая ім пры дыскусіі пра г. зв. „нацыянальныя саюзы” спасылка на адну думку ведамага лінгвістага, праф. Бадуэна-дэ-Куртэнэ. „Мне ўспамінаецца, — казаў Луцкевіч-Шчасны, — думка праф. Бадуэна-дэ-Куртэнэ, выказаная ім на леташнім зьездзе аўтанамістых: ёсьць людзі, сказаў ён, якія псыхалягічна могуць сябе прызнаць адначасна прыналежнымі да трох нацыянальнасьцяў” („Протоколы...”, б. 62).

Як было ўжо адзначана (гл. Н. Недасек, „Большевизм в революционном движении Белоруссии”, Мюнхен, 1956, б. 131), у гэтым выказаньні можна бачыць выражэньне становішча сваяасаблівага, сказаць-бы, „полінацыяналізму” (шматнацыяналізму), якое, мяркуючы і паводля дакумэнтаў і паводля асабістых успамінаў шмат каго, было

вельмі характэрным для грамадаўцаў, асабліва для іхных лідэраў, ды і наагул мо для бальшыні ўдзельнікаў беларускага нацыянальнага руху, для якіх, можна сказаць, было тыповым падобнае пачуцьцё й прызнаньне псыхалягічнае й культурнае прыналежнасьці адначасна да колькіх нацыянальнасьцяў, дзеля чаго, зрэшты, быў вельмі спрыяльны грунт якраз у Беларусі, дзе бадай кожны ўжо ад нараджэньня ставаўся сваяасаблівым паліглётам, апаноўваючы адразу-ж і адначасна тры, ато й чатыры мовы (беларускую, расейскую, польскую, а часам і „ідыш”) ды ўжо праз гэта ўжываючыся да пэўнай ступені псыхалягічна й культурна ў вадпаведныя гэтым мовам нацыянальнасьці.

І братам Луцкевічам адмалку, пэўна-ж, даводзілася знаць і ўжываць і мову польскую, звычайную ў інтэлігентных каталіцкіх сем’ях на Беларусі таго часу, і расейскую (ня толькі праз школу, але й ад бацькі-чыноўніка), і беларускую (ад найбліжэйшых да малых дзяцей гадавальных нянек ды хатніх працаўнікаў). З гэткай колькімоўнасьцяй і да іх, як і да вялікага ліку Беларусаў нат ня толькі зь інтэлігентных сем’яў, прыходзіў і той, сказаць-бы, практычны, псыхалягічны й культурны „полінацыяналізм”, а ў лягічнай пэрспэктыве і, т. ск. „паннацыяналізм”, які зусім укладаецца ў плян таго разуменьня нацыяналізму, якое найлепш было сфармуляванае ў выпушчанай ў 1939 годзе калектыўнай працы брытанскіх наўчонах пра нацыяналізм,

дзе ў разуменьне нацыяналізму ўлучаны мамэнт усьведамленьня апрычонасьці, добра й інтарэсаў нацыяў наагул, у тым ліку нацыі, да якой належыць дадзеная асоба, а ня вылучна гэтае апошняе нацыі (гл. Nationalism. A Report by a Study Group of Members of the Royal Institute of International Affairs, Oxford University Press, London-New York-Toronto, 1939, p. XX).

Гэткае разуменьне — назавем яго брытанскім, або ангельскім — розьніца, з аднаго боку, ад вузкага разуменьня нацыяналізму як, скажаць-бы, „монанацыяналізму”, якое дапушчае, прынамся ў лягічнай пэрспэктыве, шавінізм ды падобныя пэрвэрсіі, ды якое можна назваць нямецкім (пар. у цытаванай брытанскай працы бб. XIX-XX). З другога-ж боку, розьвіцца яно й ад „інтэрнацыяналізму” ў савецкім разуменьні, пад які фактычна падстаўляецца расейскі „монанацыяналізм”.

Але найбольш шырокімі ды важнымі, ужо эўрапейскімі форумамі, на якіх давялося Івану Луцкевічу прадстаўляць беларускую справу, сталіся зьезды народаў Расеі ў Штакгольме і ў Лёзане ў 1916 годзе. Газэта „Гоман” пасьля гэтых зьездаў у № 46 за 21 ліпеня 1916 г., у артыкуле „Першыя выступленьні” за подпісам „І. Мялешка” (як ужо згадвалася, гэтак падпісваліся артыкулы, накідваныя Іванам, а канчальна апрацоўваныя Антонам Луцкевічам) дала гэткую ацэну гэным падзеям:

Плякат з партрэтам Івана Луцкевіча работы мастака Крукоўскага да 100-годзьдзя ад нараджэньня І. Луцкевіча (1981 г.)

Народ, каторы сто гадоў маўчаў, губляе зусім свой голас, ня ўмее гаварыць аб сабе й за сябе. Але бываюць такія здарэньні ў жыцьці прыспаных народаў, каторыя прымушаюць іх падаць свой голас, вырываюць той голас з грудзей. У нас, у Беларусаў, гэта першы раз зрабіла вялікая расейская рэвалюцыя, тады вырваўся з грудзей народу крык: „Жыве Беларусь!” — і пачалася ўнутраная творчая работа над

адбудаваў нацыянальнай культуры, над агульным адраджэннем. А цяпер зноў вайна прымусіла наш народ заявіць аб сабе, і гэты раз выступіць перад усім сьветам.

Такім выступленьнем была дэкларацыя Беларусаў на зьездзе народаў Расеі ў Штакгольме й пасылка дэлегатаў на толькі што закончыўшыся зьезд ў Лёзанае.

А напярэдадні гэтага зьезду ў Лёзанае той-жа „Гоман” у № 34 за 9 чэрвеня 1916 г., у непадпісаным рэдакцыйным артыкуле „Будова асноў будучыны” выказаўся пра справу вызваленьня прыгнечаных — „уцісканых” паводля слова газэты — народаў Расейскае імперыі зусім у духу згадванага вышэй, падтрымванага Іванам Луцкевічам „полінацыяналізму”. Пра гэтую справу вызваленьня ўцісканых народаў Расеі аўтар непадпісанага рэдакцыйнага артыкулу, якім мусіў быць рэдактар газэты Вацлаў Ластоўскі, пісаў:

Каб забясьпечыць ім волю, трэба дабіцца ўнутранай перастройкі Расейскай дзяржавы, трэба разарваць адвечныя путы, у якія царскі ўрад закаваў ня толькі „інародцаў”, але й свой маскоўскі народ. Гэту справу развязаць шмат цяжэй, і правядзеньне ў жыццё тэй ці іншай пастановы будзе вымагаць супольнай працы з расейскім народам, каторы гэтакасама, як усе „інародцы”, пакутуе пад страшным уціскам і жорсткае вызваленьня.

Гэтак яшчэ ў 1916 г. пісаў Вацлаў Ластоўскі — „адзін зь ідэолягаў беларускага нацыяналізму”, як азначае-кляймое яго Беларуска-Савецкая Энцыклапедыя (том VI, б. 267). І як-жа актуальнымі гучаць ягоныя словы й сяньня, калі ўсё яшчэ стаіць справа вызваленьня народаў, уцісканых Расейскай — у міжчасе пераназванай ужо ў Савецкую — імперыі, ды як далёка ня ўсе яшчэ, што ўважаюць сябе за тых „ідэолягаў нацыяналізму”, усьведамляюць сабе ўсю праўду гэных словаў...

Вацлаў Ластоўскі разам зь Іванам Луцкевічам паехаў у беларускай дэлегацыі на згадваны зьезд (ужо трэйці з парадку) народаў Расеі ў Лёзанае, які адбыўся там 27-29 чэрвеня 1916 г., і разам зь ім, відаць, узяў удзел у ўкладанні „Мэмарандуму прадстаўнікоў Беларусі”, паданага на гэты зьезд (беларускі тэкст Мэмарандуму быў зьмешчаны ў газэце „Гоман” № 52 за 11 жніўня й № 53 за 15 жніўня 1916 г. у артыкуле „Рэляцыя аб зьездзе ў Лёзанае”; між іншага, у гэтым Мэмарандуме ці ня ўпяршыню быў ужыты тэрмін „беларуска-крывічанскі”, за які, ужо ў форме „крыўска-беларускі”, як за найбольш адпаведны назоў нашага народу змагаўся Ластоўскі пазьней, галоўна ў сваім часапісе „Крывіч” у 1923-26 г.г.).

„Мэмарандум прадстаўнікоў Беларусі” даваў сьціслы, але грунтоўны нарыс усяе гісторыі Беларусі ад найдаўнейшых часоў, адразу-ж падчыркваючы, што ад IX да XIII веку гісторыя Беларусі — гэта

абраз „бязупыннага й цвёрдага змаганьня Беларусаў за сваю абасобленасьць ад Кіева, Ноўгарада і Ёсходу”, а далей таксама падчыркнана выясьняючы вызначальную ролю беларушчыны ў Вялікім Князьстве Літоўскім („у васнову дзяржаўнага кіраўніцтва Вял. Княс. Літоўскага прынята была беларуская мова”) і нарэшце даючы поўны абраз панявольнага Беларусі Расей ды канчаючы аглядам беларускага нацыянальнага руху да вайны, калі „за 10 гадоў да 1915 г. Беларусы здолелі стварыць сваю літаратуру, высунуць спаміж сябе паэтычныя й літаратурныя таленты, арганізаваць нацыянальныя, культурныя й палітычныя арганізацыі”. Мэмарандум канчаўся гэтакім пасагам:

Блізка ўжо год нямецка-расейскі фронт знаходзіцца пераважна на беларускай зямлі, і Беларусам прыходзіцца вынасіць увесь цяжар вайны, падлягаючы поўнай эканамічнай руіне й культурнаму застою. Але як ні цяжкія перажываньня намі варункі, яны пазваляюць нам першы раз за 120 гадоў няволі раскрыць перад культурным сьветам наша бяспраўнае палажэньне ў Расейскай дзяржаве, пазваляюць нам шукаць у культурных народаў сьвету спачуцьця й абароны нашых чалавечых і культурна-народных правоў і карміцца надзеяй, што які-б ні быў канец вайны, культурныя народы сьвету памогуць абяспечыць Беларусам такую паўнату культурных і па-

літычных правоў, каторая дасьць нашаму народу змогу вольна разьвіваць свае духоўныя й матар’яльныя сілы, дасьць змогу стацца нам вольнымі гаспадарамі свайго краю.

Апрача агалашэньня гэтага мэмарандуму на зьездзе, Іван Луцкевіч выступаў там і асабіста. Юльяна Дубейкаўская піша ў сваіх успамінах, што Іван ёй „падрабязна апавядаў, як ён бараніў незалежнае становішча Літвы й Беларусі й не пахваліў Немцаў”, а на ейны заўвет, што той нямецкі ўрадавец, які даваў яму пропуск на праезд у Лёзану, за гэта яго „па галоўцы не пагладзіць”, адказаў: „Ну, няхай гневаецца, на міжнародным форуме нашыя справы іначай ставіць нельга”.

Нажаль, калі на наступным і найбольш важным міжнародным форуме была-б ізноў нагода Івану Луцкевічу „паставіць нашыя справы” — на мірнай канфэрэнцыі ў Вэрсалі ў 1919 г. — ён ужо ня мог зрабіць гэтага, зьлёгшы цяжка хворым і ўжо й не ачуняўшы да брата Антона, якому нічога зрабіць не ўдалося—Дубейкаўская выказвае ў сваіх успамінах пэўнасьць, сьмерці. Давялося паслаць туды што каб мог паехаць Іван — было-б зусім інося...

А пад той час яшчэ й завайстрыўся на чыста асабістым грунце канфлікт паміж Антонам Луцкевічам і Вацлавам Ластоўскім, якога пачаў разыграваць супраць Антона ўжо і ў справах рэдакцыйных прыстаўлены да газэты „Гоман”

нямецкі цэнзар Вузэміль. Зусім зразумела, што Іван Луцкевіч ня мог заняць становішча супраць свайго роднага, да таго-ж улюбёнага, брата нат у чыста асабістых справах, і трыманьне Ластоўскага, як пішэ Дубейкаўская, „псавала нэрвы” Івану.

Што да самога Ластоўскага, дык у яго стаўленьне да Івана Луцкевіча заставалася нязьменным да канца. Калі ўжо па Іванай сьмерці Ластоўскаму давялося ізноў пабываць на тых мясцінах Заходняй Эўропы, якія ён упяршыню пабачыў, калі яны езьдзілі разам у Лёзану, ён напісаў верш „Рэйнскі вадаспад”, у якім успомніў пра Івана (і гэта адзіны ў цэлай беларускай паэзіі верш, зьвязаны беспасярэдня зь Іванам Луцкевічам). Верш Ластоўскага „Рэйнскі вадаспад”, выдрукаваны ў № 2 часопісу „Крывіч” за 1923 г., канчаецца гэтак:

У гроце камяняной,
панад шалёнаю кіпежай,
стаялі мы з табой, Іване,
ўслухаючысь ў змагарны гуд;
і ты сказаў з задумаю ў вачах:
„Во так шуміць нямоўчны бор
у нас і дождж аб дах
ў бяссонлівых начах”...
І ты хацеў, каб бор гудзеў
табе пад вечны сон...
Адзін стаю я зноў
над сьпененай валвой;
спаміны ціснуцца наваляй...
Тутніць у жылах кроў...
І я дрыжачаю рукой,
зь сьвятарнаю пашанай,
пасьцерты ўжо дажджом
твой надпіс паднавіў.

І мне здалось,
што быў ты, зноў, са мной
І быў-ткі, мусі,
як дух змаганьня
Беларусі.

Здаецца, што цяжка было-б знайсці трапнейшае выражэньне самое існасьці духовае пастаці Івана Луцкевіча, як гэтае во „як дух змаганьня Беларусі”, і словы гэтыя таму і ўзятыя за загаловак дадзенага нарысу.

І ў мастацкай прозе В. Ластоўскага „як была ўжо нагода згадаць, ёсьць — і таксама адзіны ў цэлай нашай літаратуры — адбітак асобы Івана Луцкевіча: галоўным гэроем найбольшае рэчы свае мастацкае прозы — сваеасаблівае фантастычна-гістарычнае навэлі „Лябрынты” — Ластоўскі зрабіў археоляга, вакол якога быццам-бы гуртавалася „Археалёгічная Вольная Кантэрфратэрнія” ў Полацку, назваў яго Луцкевічавым імём „Іван Іванавіч” і ў вусны яму ўклаў перафантазіяваныя, калі можна так сказаць, шмат якія выказваньні на тэмы прагісторыі Славянаў і Беларусаў упаасобку, што запамятаваліся яму з гутарак з рэальным „Іванам Іванавічам” (гэтак у рэдакцыі „Нашае Нівы” й звалі звычайна Івана Луцкевіча; дарэчы, яшчэ аднаму гэрою тае-ж навэлі, „які ўпорыста гаварыў пабеларуску, а часам прыкідаўся, што не разумее некаторых словаў парасейску і, па колькі разоў перапытаўшы, паўтараў слова ў перакладзе пабеларуску з асаблівым на яго націскам” — нададзеная гэтая рыса рэальнае

асобы аднаго з „нашаніўцаў”, — згаданага намі таксама Луцкевічавага „гадунца” Янкі Станкевіча; пра ўсё гэта ведама нам з аднае з гутарак з аўтарам).

Зь іншых мамэнтаў дзейнасьці Івана Луцкевіча трэба было-б яшчэ спыніцца на ягоным вызначальным, ініцыятыўным і кіраўнічым удзеле ў заснаваньні беларускага школьніцтва — упаасобку першай беларускай пачаткавай школы ў 1915 г. ды першай беларускай гімназіі ў 1919 г. ў Вільні. Але пра гэта былі зьмешчаныя у газэце „Беларус” (№300) успаміны Юльляны Дубейкаўскае „Беларускае школьніцтва (1915-1919)”, у якіх, калі можна так сказаць, першакрынiчна насьветлены гэты мамэнт, дык дзеля ашчаджаньня месца найлепш будзе адно адклікацца да іх.

Таксама ня будзем спыняцца тут і на такім вычыне цэлага жыцьця Івана Луцкевіча, як арганізацыя ім зь ягоных збораў першага беларускага музэю, што па ягонай сьмерці дастаў ягонае ймя — вычын бо гэты зусім натуральны, наказаны і археалягічнай асьветаі і антыкварнай дзейнасьцяй ягонай, ды станоўіць агульна ведамы факт, як і, скажам, знахад і першае апісаньне Іванам Луцкевічам такога экспанату гэнага музэю, як пісаны пабеларуску арабскімі літарамі „Аль Кітаб”. Добра й агульна ведамая таксама й доля гэтых вычынаў жыцьця Івана Луцкевіча: музэй ягоны зьліквідаваны савецкаю ўладаю пры ўлучэньні Вільні ў склад Літоўскае ССР, зборы ягоныя распасораныя, і цяпер зь вялікімі цяжкасьцямі ад-

данья сваёй справе беларускія савецкія музэйныя працаўнікі намагаюцца, зь няпоўнаю яшчэ ўдачай, зьвярнуць іх у БССР. Таксама тэюж уладаю зьліквідаванае, і гэта ўжо без усякага сьледу, беларускае школьніцтва ў Вільні, у тым ліку й першая беларуская гімназія...

Дык тут трэба спыніцца на тым, як укладаліся дачыненні між гэтаю савецкаю ўладаю й Іванам Луцкевічам. Рэч у тым, што адразу па бальшавіцкім перавароце ў Петраградзе ў 1918 г. ды ўстанаўленьні савецкае ўлады ў Івана Луцкевіча, як, зрэшты, і ў шмат каго зь іншых беларускіх нацыянальных дзеячоў таго часу, зьявілася было вельмі пазытыўнае стаўленьне да гэтага факту: „Ён стаяў на грунцы, што для Беларусі патрэбна ўлада саветаў... Шчырая дэмакратызацыя краю, — казаў Іван Луцкевіч, — якая праводзіцца ўладаю саветаў, павінна прывесці да нацыянальнага адраджэньня Беларусі” — гэткае сьветчаньне ў віленскім зборніку (б. 54) пакінуў адзін зь беларускіх нацыянальных дзеячоў таго часу, К. Дуж-Душэўскі, зь якім незадоўга да свае сьмерці быў у цесным кантакце Іван Луцкевіч на грунце арганізацыі беларускіх каапэратываў, што сталася актуальнай тады й была апошняй справаю жыцьця прыкутага ўжо да ложка Івана Луцкевіча.

Цытатаю паданых тутакса словаў Дуж-Душэўскага (які названы пры гэтым адно як „адзін з сучаснікаў” Івана Луцкевіча — называць на прозьвішча гэтага „бебурнаца”, відаць, не выпадае ў савецкім дру-

ку яшчэ больш, як называць Івана Луцкевіча — няма бо пра яго ані згадкі ў „Беларускай Савецкай Энцыклапедыі”, дзе найпракуднейшыя „бебурнацы”, як правіла, ігнаруюцца) канчаецца згадванымі на самым пачатку адзіны ў савецкай, ды і тое адно на вонкі кіраванай прэсе юбілейны артыкул пра Івана Луцкевіча — „Асвятнік, папулярызатар, збіральнік” — у газэце „Голас Радзімы” ад 18 чэрвеня 1981 г. (№ 24).

Аднак, ужо разгон бальшавікамі Ёсебеларускага Кангрэсу, паказаўшы запраўдны твар савецкае „шчырае дэмакратызацыі краю”, разьвеяў усякія прасавецкія сымпатыі ў Івана Луцкевіча і ў іншых беларускіх нацыянальных дзеячоў.

Калі-ж на пачатку 1919 г. Чырвоная армія заняла пакінутую Немцамі Вільню, дык неўзабаве, як успамінае Юльяна Дубейкаўская, „Іван дачакаўся вобыску... Ведама, бальшавікі не знайшлі, чаго шукалі, беларускія архівы былі загадзя вынесеныя... Аднак гэты першы вобыск вельмі нас усіх устрывожыў; я пачала ў душы баяцца, каб пэўнага дня не забралі хворага Івана, які вельмі ўстрывожыўся, але не за сябе, а за свой музэй і наказаў мне прыхаваць лепшыя экспанаты па кутках”.

Неўзабаве адбыўся яшчэ адзін „вобыск”-ператрус, „даходзілі яшчэ сумныя весткі, што той ці іншы арыштаваны, ён (Іван) таксама спадзяваўся пабачыць чэкістых, і ўсё разам рабіла яго нэрвовым... — успамінае далей Дубейкаўская, —... бальшавіцкія арышты... зра-

біліся павальнымі... Іван дачакаўся яшчэ аднаго вобыску (ужо трэйці) і... потым казаў: „... наступны раз ужо за мной прыйдуць”. Нарэшце, у вялікі чацьвер 16 красавіка 1919 г. ўжо ён прыйшлі, але візыт быў вельмі кароткі, хатнія падслухалі гэткую гаворку чэкістых:

„ — Ну, што-ж нам рабіць зь ім, забіраць?”

— Пашто, бачыш і такдохне.

— Ну, дык хайдохне на месцы, чымся нам мёртвае цела цягаць, — і выйшлі”.

Гэтак Івану Луцкевічу ня судзілася памерці ні на руках, ні ад рук бальшавікоў: на самы Вялікдзень, 19 красавіка 1919 г. яны ўжо мусілі пакінуць Вільню.

Іван Луцкевіч памёр 20 жніўня 1919 г., меўшы ўсяго 38 год, у санаторыі каля гор. Закапанэ, у Польшчы, і быў пахаваны на могілках таго гораду. Аднак на магільгоне ня быў пастаўлены трывалы помнік, у гадох завірухі 2-е сусветнае вайны яна была разбураная, і цяпер на тым месцы пахаваная нейкая Каміля Заліньска.

На канчатак застаецца спыніцца на гэтай дыскусіі, што прайшла ў беластоцкай газэце „Ніва” ў сувязі з юбілеем Івана Луцкевіча. У дыскусіі гэтай былі выказаныя ды ў бальшыні адпаведна выясненыя некаторыя сумляваньні што да фактычнага боку дзейнасьці Івана Луцкевіча. Не бяз пэўнай рацыі адзначалася некаторая, сказаць-бы, „братняя” тэндэнцыйнасьць Антона Луцкевіча, ягонае, як было кінута адным з удзельнікаў дыскусіі, „жа-

даньне стварыць у васобе брата Івана „патрыярха” адраджэнскага руху, яго пачынальніка...”. Аднак кінутае тут-жа абвінавачаньне ў „падтасоўваньні” Антонам дзеля гэтага пэўных датаў наўдачу ці можна прызнаць поўнасьцяй справядлівым: як было зазначана на сваім месцы, хоць і да прыбыцьця братоў Луцкевічаў у Пецярбург у 1903 г. там ад 1902 г. былі спробы зарганізаваць „Кружок” аматараў беларушчыны, а далей і „Беларускую Рэвалюцыйную Партыю”, але толькі з прычыненнем да гэтых спробаў Івана Луцкевіча сыціплы „кружок” стаўся „Кругам прасьветы й культуры беларускай”, „Беларуская Рэвалюцыйная Партыя” — „Беларускай Рэвалюцыйнай”, а неўзабаве й „Сацыялістычнай Грамадой”.

Дык хоць Івана Луцкевіча й ня было пры паўстаньні гэтых спробаў, запраўдным пачынальнікам актыўнай і плённай дзейнасьці гэтых арганізацыяў яго ўсё-ж прызнаць трэба.

Нельга таксама ня ўзяць на ўвагу таго, што Антон Луцкевіч у прадмове да свае брашуры „За дваццаць пяць гадоў (1903-1928)” сам засьцярогся: „Седзючы ў вастрозе, ня маючы ніякіх пісаных ці друкаваных матар’ялаў, магу апірацца толькі на сваёй памяці ды запісаць тое, што ў ёй — пэўна-ж, дужа неідэальна — захавалася”. Дык і не такі ўжо дзіў, што даты, ня звязаныя з мамэнтамі асабістага дазнаньня павыпадалі з тае памяці.

Патрабуе асобнага й асаблівага выясьненьня справа прыпісванага Івану Луцкевічу артыкулу ў нямецкай мове пра Беларусь, выдрукаванага ў вадным часопісе, што выходзіў у Вене ў 1904 г., калі Іван Луцкевіч быў там.

Ужо ў беластоцкай дыскусіі было добра выясьнена, што артыкул гэты зьявіўся ў часопісе *Ruthenische Revue*, а ня *Ukrainische* (ці *Ruthenische*) *Rundschau* (у № 19 гэтага паўмесячнага часопісу за першую палавіну кастрычніка 1904 г., на бб. 533-538). Нямецкі загалолак артыкулу „*Das totgesagte Weissrussland*” у беластоцкай дыскусіі быў перакладзены як „прыгавораная да сьмерці Беларусь”. На самой-жа рэчы „прыгавораная да сьмерці Беларусь” панямецку было-б „*Das zum Tode verurteilte Weissrussland*”, а „*Das totgesagte Weissrussland*” — гэта „Мяртвою абвешчаная Беларусь” (*totgesagt* літаральна значыць: той, пра якога толькі сказана — *gesagt*, абвешчана, што ён *tot* — мяртвы, тымчасам, як ён можа яшчэ й жывы); між іншага, чатыры гады па тым Янка Купала ў вершы 1908 году „Беларушчына” казаў зусім падобна пра Беларушчыну, значыцца — моўную Беларусь: „І дзялілі цябе, ўсімі мерамі мерылі, — што памерла ўжо ты — не адзін так казаў чалавек” — і далей: „Як жыла і жывеш, будзеш жыць, Беларушчына”; аўтар артыкулу ў *Ruthenische Revue* мусіў добра ведаць жывую нямецкую мову — выраз „*totgesagt*” проста не знайсьці ў папулярных падручных слоўніках гэтае мовы. Дык

дыскусія вакол „пэсымістычнасці” гэтага загалоўку паўстала проста зь незразуменьня яго.

Аўтарам артыкулу быў паданы „Гэб. Палісандэр”, і ў дужках было пададзена „Слуцк”. Ужо ў першым сказе артыкулу аўтар кажа пра Беларусу як пра сваіх суродзічаў (Konnationalen). Але Беларусу з прозьвішчам „Палісандэр” (ці ў нямецкай вымове — Палізандэр) знайсці нельга, гэта выразна псэўданім. Што да прозьвішчнае часткі гэтага псэўданіму — „Палісандэр”, дык хоць і ня шырака, але ведамае трапічнае дрэва палісандэр, якое даўней вельмі ўжывалі, дый цяпер яшчэ ўжываюць пры вырабе дарагое мэблі, і слова гэтае, пэўна-ж, магло быць знанае антыквару Івану Луцкевічу, хоць, ведама, адно гэта ня можа быць сьветчаньнем на карысьць ягонага аўтарства артыкулу.

Паданая-ж у скароце „Гэб.” іменная частка псэўданіму не паддаецца расшыфраваньню — ані беларускага, ані нямецкага ймя, якое пачыналася-б з „Гэб”, знайсці нельга, гэта хіба пачатак нейкага, але цяжка сказаць якога, слова зь нейкім самастойным значаньнем, як і „палісандэр” прозьвішчнае часткі. Дадатак-жа ў дужках „Слуцк” ня можа быць сьветчаньнем ані за ані супраць Луцкевічавага аўтарства — тут, відаць, баржджэй камуфляж, як і ў псэўданіме: знайсці нейкага Беларусу, які мог-бы быць аўтарам артыкулу й жыў-бы тады ў Слуцку, проста немагчыма. Нарэшце, што да самога зьместу артыкулу, дык хоць

нейкага неверагоднага для Івана Луцкевіча „пэсымізму”, які сьветчыў-бы супраць ягонага аўтарства, у ім, як ужо сказана, і ня відаць, але названьне Беларусаў „народзікам” (ein Völklein) на пачатку яго магло-б быць некаторым сьветчаньнем падобнага парадку супраць таго аўтарства.

Наагул, найпраўдападабнейшым выдаецца дапусьціць нейкі камуфляваны ўдзел Івана Луцкевіча ў напісаньні артыкулу — можа пісаўся гэты артыкул некім іншым зь ягоных словаў, і „пад яго”, калі так сказаць, а ня ім самым.

Ані ў беластоцкай дыскусіі, ані, здаецца, дзе-небудзь яшчэ, дасюль ня згадвалася, што артыкул „Палісандэра” зьявіўся й паангельску — у часопісе The Anglo-Russian за сьнежань 1904 г. (бб. 875-6) пад загалоўкам The White-Russians. A Nation driven back into the Middle Ages under Muscovite rule (Беларусы. Нацыя, адкінутая назад у Сярэднія Вякі пад маскальскім панаваньнем) — гэты ангельскі тэкст адшукаў ня гэтак даўно др. В. Кіпель.

У ўступной нататцы ад рэдактара, які зазначае, што сам ён „народжаны і ўзгадаваны сярод Беларусаў і можа пацьвердзіць сьветчаньне аўтара”, сказана, што артыкул „перакладзены й крыху скандэсаваны „з Ruthenische Revue” (пры тэй „кандэнсацыі” цалком апушчаныя першыя тры абзацы нямецкага тэксту, у якіх давалася супастава Беларусаў з Украінцамі; апушчаны даўгі перадапошні аб-

зац, у якім падаваліся некаторыя дадзеныя пра „разьвіцьцё” беларускае літаратуры й нацыянальнае адраджэньне беларускага народу ў 40-х, 50-х і 60-х гадох мінулага стагодзьдзя — называўся канкрэтна адно Марцінкевіч, ягоны пераклад „Пана Тадэвуша” й „Сялянка”, агульна згадвалася пра зьяўленьне ў вапошнім дзесяцігодзьдзі XIX веку „20-30 нелегальных публікацыяў” часткава кірыліцаю, часткава лацінкаю, а таксама этнаграфічных зборнікаў”, былі таксама апушчаныя й некаторыя паасобныя сказы ў іншых абзацах).

Артыкул „Палісандэра” — гэта першая грунтоўная інфармацыя пра Беларусь і Беларусаў, якая зьявілася ў заходняэўрапейскіх мовах, а выйшла выразна з колаў беларускага нацыянальнага руху яшчэ ў 1904 г., перад рэвалюцыяй 1905 году. Тут упяршыню падаваліся факты й лікі пра нацыянальны, сацыяльны, культурны й веравызнальны стан Беларусаў у гістарычным разрэзе.

Хочацца адзначыць таксама пару дэталёў, паданых тут упяршы-

ню — прыкладам, зазначэньне, што Беларусам шкодзіць гэты іхны нацыянальны назоў, дзякуючы якому іх часта ўважаюць за разнавіднасьць тых-жа „Русаў” — Расейцаў; трапная спасьцярога, што беларускі народ „мае, дзякуючы стагоднаму панаваньню белых цароў, меншы лік школаў, як меў ён у XVI стагодзьдзі”, а таксама цікавае паведамленьне, што ў часе расейска-японскае вайны „сярод народу пашыраліся чуткі, што паны, жыды і ўсе каталікі пастачаюць грошы, порах і харчы Японцам; што, калі Японцы перамогуць, зь іхнай дапамогаю будзе йзноў уведзены прыгон. Таму абавязак кожнага селяніна складаць ахвяры на карысьць дабраахвотнага флёту й Чырвонага Крыжа, ды ўсіх падзронах асобаў, як агітатараў супраць вайны, удаваць уладам... Некаторыя сяляне затрымвалі звычайных турыстых як японскіх шпіёнаў, зьвязвалі іх і перадавалі турэмным уладам...”. Дык выходзіць, што падобная практыка савецкіх уладаў у часе вайны не становіла сабою нічога новага...